

Напішыце сачыненне-мініяцюру пра гісторыю паходжання назвы свайго горада, вёскі, мясцовасці і г. д., ужываючы сказы з аднароднымі членамі. Тэкст якога тыпу павінен атрымацца?

62. Выканайце інтэрактыўнае заданне «Знакі прыпынку ў сказах з аднароднымі членамі».

§ 0–6

§ 6. Правілы ўжывання дзеепрыслоўных і дзеепрыметнікавых зваротаў

63. Замест кропак устаўце адпаведныя тэрміны.

а) ... — нязменная форма дзеяслова, якая абазначае дадатковае і паясненне асноўнае дзеянне, выражанае дзеясловам-выказнікам;

б) ... — форма дзеяслова, якая абазначае дзеянне як прымету або ўласцівасць прадмета, што праяўляецца ў часе;

в) ... — пачатковая форма дзеяслова, якая называе дзеянне або стан, не суадносныя з асобай і часам.

64. Прачытайце табліцу, сфармулюйце правілы ўтварэння дзеепрыслоўяў, падбярыце і запішыце аналагічныя прыклады, абазначце суфіксы ў іх.

Утварэнне дзеепрыслоўяў	
незакончанага трывання Суфіксы -учы (-ючы), -ачы (-ячы) ад асновы цяперашняга часу: (яны) ід-уць — ід-учы; (яны) пол-юць — пол-ючы; (яны) малю[й-у]ць — малю[й-у]-чы; (яны) гавор-аць — гавор-ачы; (яны) сядз-яць — сядз-ячы	закончанага трывання Суфіксы -ўшы, -шы ад асновы прошлага часу: (ён) перагледзе(ў) — перагледзе-ўшы; (ён) разгубіў(ся) — разгубі-ўшы-(ся); (ён) перанёс — перанёс-шы; (ён) адвёз — адвёз-шы

Звярніце ўвагу!

Утвараючы дзеепрыслоўі **закончанага** трывання, суфіксы **-ўшы, -шы** нельга далучаць да асноў дзеясловаў **незакончанага** трывання: формы будуць няправільныя, памылковыя: *смяяўшыся, выконваўшы, вёзшы*. Як выправіць памылку?

1. Ад дзеясловаў незакончанага трывання ўтварыць формы з адпаведнымі трыванню суфіксамі: *смяцца* (незаконч. трыванне) — *смеючыся*, *пісаць* (незаконч. трыванне) — *пішучы*, *везці* (незаконч. трыванне) — *везучы*;

2. Далучыць прыстаўку, памяншальны трыванне дзеяслова на закончанае: *насмяцца* — *насмаяўшыся*, *выканаць* — *выканаўшы*, *прывезці* — *прывёзшы*.

65. Утварыце дзеепрыслоўі ад наступных дзеясловаў, улічваючы іх трыванне. Запішыце дзеепрыслоўі з залежнымі словамі.

У з о р: *склікаць* (незаконч. трыванне) — *склікаючы гасцей*.

Занатаваць, занатоўваць, канспектаваць, выціраць, адведаць, пераправяць, правяраць, слухаць, праслухаць, ажаніцца, апрацаваць, саромецца, хвалявацца, расхвалявацца, апомніцца, спазняцца, спазніцца, вывучыцца, снедаць, павячэраць, захапіцца, закахацца.

66. Спішыце, расстаўляючы знакі прыпынку. Падкрэсліце граматычныя асновы сказаў. Абгрунтуйце мэтазгоднасць ужывання дзеяслоўных форм. Зрабіце сінтаксічны разбор аднаго простага ўскладненага сказа.

Сонца сонейка за бор коціцца^с.
Ой не хочацца ў дом варочацца^с...
Не спяшы раса лугі росячы.
Дай стаміцца мне копы*носячы!
Не бяжы да зор ясны месячык.
Дай стаміцца мне стагі вершачы^{сл}!..
А. Лойка.

67. Прачытайце. На аснове тэксту сфармулюйце і запішыце правілы ўжывання дзеепрыслоўных словазлучэнняў.

Няўмелае выкарыстанне дзеепрыслоўя прыводзіць да памылак: *Гледзячы на залацістае поле пшаніцы, сэрца напайняецца радасцю*. Каб пазбегнуць такіх памылак, трэба кіравацца наступным. Дзеепрыслоўе, абазначаючы дадатковае дзеянне, адносіцца не толькі да выказніка, але і да дзейніка. Адпаведна і асноўнае дзеянне, выражанае дзеясловам-выказнікам, і дадатковае, выражанае дзеепрыслоўем, павінна выконвацца той самай асобай або прадметам.

Сказы, у якіх дзеянні, абазначаныя дзеясловам і дзеепрыслоўем, належаць розным дзейнікам, **сэнсава і граматычна няправільныя**, у іх парушаецца і лагічнасць, і правільнасць маўлення: 1) *У мяне, згадаўшы радкі з пісьма, міжволі выкаціліся слёзы.* 2) *Яму балюча зашчаміла сэрца, уявіўшы разгублены, заплаканы твар сябра.* 3) *Цяпер, перачытваючы ліст ад Уладзіміра, часта прыгадваецца дзяцінства.*

Як праверыць, ці правільна ўжыта дзеепрыслоўе?

Першы прыём — трансфармацыйны: перабудоўваем сказ. Змяняем дзеепрыслоўе дзеясловам і злучаем аднародныя выказнікі злучнікамі: *Дрэвы скрыпелі, пагойдваючыся ад ветру — Дрэвы пагойдваліся ад ветру і скрыпелі.*

Другі прыём — перастаноўка дзеепрыслоўнага словазлучэння бліжэй да дзейніка: *Дрэвы, пагойдваючыся ад ветру, скрыпелі.*

У **безасабовых сказах** дзеепрыслоўе ўжываецца **толькі тады**, калі яно адносіцца да **неазначальнай формы дзеяслова** (пры гэтым **выказнік** выражаны **спалучэннем** безасабовага дзеяслова або прэдыкатыўных прыслоўяў *трэба, неабходна, нельга, можна, варта з інфінітывам*): *На чужы лоб сягаючы, трэба і свой падстаўіць* (Прыказка).

Калі ж у безасабовым сказе інфінітыва няма або яго ролю выконваюць словы *відаць, чуваць*, то дзеепрыслоўе ўжываць нельга: 1) *Адчувалася, слухаючы выступоўцу: тое, што яна гаварыла, ніколі не забудзе.* 2) *Там, у кіно, гледзячы на яе, мне падумалася, што Таня прыгажэйшая за Аню.*

Адпаведна **няправільным** будзе сказ *Прыгледзеўшыся, мне была відаць знаёмая фігура.* **Правільным** будзе сказ, у якім выказнік выражаны спалучэннем прэдыкатыўнага прыслоўя *можна* з інфінітывам *убачыць*: *Прыгледзеўшыся, можна было ўбачыць знаёмую фігуру* (Паводле І. Лепешава).

Няправільна пабудаваныя сказы-прыклады запішыце, выправіўшы памылкі.

68. Вызначце сінтаксічныя памылкі ў сказах. Які практычны прыём вы скарыстаеце, каб праверыць правільнасць ужывання дзеепрыслоўных словазлучэнняў? Адрэдагаваныя сказы запішыце.

1. Імкнучыся стаць пераможцамі, у класе палепшылася сітуацыя з дысцыплінай. 2. Выходзячы са школы, у вочы дырэктара кінулася аб’ява. 3. Займаючыся ў секцыі, у хлопца заставалася мала вольнага часу. 4. Я думаю, што, закончыўшы ўніверсітэт, мая мара збудзецца.

5. Так, рыхтуючыся да экскурсіі, праходзілі дні. 6. Выкарыстоўваючы назоўнікі ў розных склонах, змяняецца сэнс сказа. 7. Здаючы экзамен, трэба перад гэтым добра выспацца. 8. Чытаючы другую частку рамана, адразу раскрываецца сэнс эпіграфа. 9. Слухаючы лекцыю, перада мной узніклі гераічныя вобразы абаронцаў Радзімы (*З вучнёўскіх работ*).

69. Праверце якасць выканання папярэдняга практыкавання з дапамогай наступных парад.

Прыёмы выпраўлення памылак пры ўжыванні дзеепрыслоўяў

1. Дзеепрыслоўны зварот можна перабудаваць у даданую частку складаназалежнага сказа, замяніўшы дзеепрыслоўе на дзеяслоў.

2. Можна пакінуць нязменным дзеепрыслоўны зварот, а другую частку сказа змяніць так, каб быў адзін утваральнік дзеяння. Напрыклад:

Няправільнае ўжыванне дзеепрыслоўяў

Пад'язджаючы да вёскі, нам трапляліся клёны і дубы.

Памылка звязана з тым, што ў сказе два ўтваральнікі дзеяння: мы пад'язджалі, а клёны і дубы трапляліся.

Лежачы на траве, лёгка дыхаецца і марыцца пра будучае.

У безасабовых сказах дадатковае дзеянне выконваецца адной асобай, а галоўнае дзеянне адбываецца само па сабе (без асобы). **Выключэнне** складаюць сказы, у якіх ёсць **інфінітыў**.

Прыёмы выпраўлення памылак

1-ы прыём:

Калі пад'язджалі да вёскі, нам трапляліся клёны і дубы.

2-ы прыём:

Пад'язджаючы да вёскі, мы бачылі клёны і дубы (адзін утваральнік дзеянняў).

1-ы прыём:

Калі ляжыш на траве, лёгка дыхаецца і марыцца пра будучае.

2-і прыём:

Лежачы на траве, лёгка дыхаць і марыць пра будучае.

Звярніце ўвагу!

Распаўсюджаная лагічная памылка — ужыванне дзеепрыслоўя закончанага трывання з суфіксам **-ўшы (-шы)** замест незакончанага або наадварот: *Добра адпачываючы (трэба: адпачыўшы) на летніх канікулах, дзеці ў верасні з радасцю ўзяліся за вучобу* (Я. Марозава).

70. Прачытайце табліцу і раскажыце правіла пра ўтварэнне і ўжыванне дзеепрыметнікаў.

Утварэнне і ўжыванне дзеепрыметнікаў	
Дзеепрыметнікі незалежнага стану	
● цяперашняга часу Дзеепрыметнікі з суфіксамі <i>-уч-, -юч-, -ач-, -яч-</i> не характэрныя для беларускай мовы: <i>пішучы чалавек, заходзячае сонца</i>	● прошлага часу Дзеепрыметнікі з суфіксам <i>-л-</i> шырокаўжывальныя ў беларускай мове: <i>пераспелы яблык, анямелая рука</i>. Дзеепрыметнікі з суфіксамі <i>-ўш-, -ш-</i> не характэрныя для беларускай мовы: <i>разамлеўшая зямля, успыхнуўшае каханне</i>
У беларускай літаратурнай мове неўжывальныя дзеепрыметнікі з постфіксам -ся: <i>спазніўшаяся электрычка</i>	
Дзеепрыметнікі залежнага стану	
● цяперашняга часу Дзеепрыметнікі з суфіксамі <i>-ем-, -ім-</i> не характэрныя для беларускай мовы. Абмежавана ўжываюцца ў навуковым і афіцыйным стылях: <i>прыводзімыя факты</i> (лепш: <i>прыведзеныя факты</i>)	● прошлага часу Дзеепрыметнікі з суфіксамі <i>-ан-, -ен-, -н-, -т-</i> шырокаўжывальныя ў беларускай мове: <i>запрошаны госць, прывезены падарунак, прыбраны пакой, жатае жыта</i>

71. Прачытайце, выпішыце словазлучэнні *дзеепрыметнік + назоўнік*, графічна пакажыце ўтварэнне дзеепрыметнікаў. Якая роля дзеепрыметнікавых словазлучэнняў у перадачы пачуцця «чалавечай» адзіночаты і роспачы птушкі? Як словы *журавок, быццам шкандыбаў, дарэмныя* (гукі) дапаўняюць створаную пісьменнікам карціну самоты?

У з о р: нестрыва́ны сум: не стрыва(ць) + $\hat{n} \rightarrow$ нестрыва́ны.

Жураўліны крык

Наўздагон за зніклай чарадой, з апошніх сіл перабіраючы кры-
ламі, не дужа высокая ляцеў, быццам шкандыбаў* у паветраным аб-
шары, адсталы, падбіты журавок. Ад яго распачы аж здрыгануўся
здзіўлены Глечык, нешта суладнае сваім затоеным пакутам пачуў ён
у тым жалобным голасе, і грываса болю і жалю скрывіла яго круг-
лявы хлапечы твар. А журавель крычаў, кідан у паветраны прастор

дарэмныя гукі трывогі, махаў і махаў аслабелымі крыламі, пяўся наперад сваёй доўгай выцягнутай шыяй, але дагнаць чародку не мог (*В. Быкаў*).

Ці выпішаце вы з тэксту адпаведна ўмове словазлучэнні ў *паветраным абшары, дарэмныя гукі*? Чаму?

● Выберыце словы на правіла «Правапіс канчаткаў назоўнікаў мужчынскага роду другога скланення ў родным склоне». Дапоўніце ўласнымі прыкладамі. Успомніце іншыя выпадкі правапісу адпаведных назоўнікаў.

72. Выправіце памылкі і запішыце дзеепрыметнікавыя словазлучэнні ў адпаведнасці з нормамі літаратурнай мовы.

Засеяная поле, затапанная сцежка, затоіная радасць, стаяшчы хлопчык, працягваемая размова, зарошшая дарога, заінетая дрэва, закрэсліны абзац, пасвяжэты выгляд, зазялянеўшая трава, усміхаючыся родныя, абмылыя дажджом, прыкручыная шыльда, заслужынная перамога, выматая падлога, прыклеіная марка, абветрыны твар, стомліная маці.

73. Прачытайце тэкст. Як ушаноўваецца памяць пра Льва Сапегу? Дзе ўстаноўлены помнік, адлюстраваны на фотаздымку?

Расстаўце знакі прыпынку і растлумачце іх пастаноўку. Назавіце сказы, у якіх акалічнасці выражаны дзеепрыслоўямі і дзеепрыслоўнымі зваротамі.

Леў Сапега зорка першай велічыні на небасхіле палітычнай гісторыі Беларусі. Ён нарадзіўся ў маёнтку Астроўна на Віцебшчыне ў шляхецкай сям’і атрымаў бліскучую адукацыю скончыўшы **Нясвіжскую пратэстанцкую школу і Лейпцыгскі ўніверсітэт** свабодна валодаў **пяццю мовамі**.

Першарадная заслуга Льва Сапегі ў тым што ён падрыхтаваў **Статут 1588 года** і дамогся яго зацвярджэння. Статут гарантаваў эканамічную палітычную і культурную незалежнасць Вялікага **Княства Літоўскага**. Дзякуючы асабістай мужнасці і палітычнаму таленту Льва Сапегі беларускае гаспадарства прыкметна пашырыла свае межы вярнуўшы назад нашы старадаўнія землі.

Пра незвычайнасць асобы Льва Сапегі яго глыбокі **патрыятызм** сведчыць той факт што ў час вайны Вялікага Княства Літоўскага **са Швецыяй** у 1625—1629 гадах ён ахвяраваў амаль усю сваю маёмасць на ўтрыманне войска зрабіўшы ўсё магчымае дзеля ўратавання **Бацькаўшчыны**.

Дзякуючы чыннасці* Льва Сапегі наша старадаўняе гаспадарства не толькі **здалела** захаваць сваю незалежнасць у складаны гістарычны момант але і перажыло новы перыяд эканамічнага і культурнага росквіту (*Паводле І. Саверчанкі*).

- Зрабіце сінтаксічны разбор складаназалежнага сказа з даданай азначальнай часткай.
- Раствлумачце правапіс выдзеленых слоў.
- Знайдзіце ў тэксце якасныя прыметнікі і ўтварыце ад іх усе магчымыя формы ступеней параўнання.
- Праскланяйце ўласнае імя *Леў Сапег*.

Падрыхтуйце паведамленне, выкарыстаўшы інтэрнэт-рэсурсы, пра помнікі наступным гістарычным асобам: М. Клеафасу Агінскаму, Ф. Багушэвічу, У. Чарадзею, Рагнедзе і Ізяславу, А. Міцкевічу, Я. Драздовічу, С. Буднаму.

74. Прачытайце тэкст, растлумачце яго назву. Вусна перакладзіце тэкст на беларускую мову. Запішыце перакладзеныя на беларускую мову сказы, у якіх адасобленыя члены выражаны дзеепрыслоўнымі і дзеепрыметнікавымі зваротамі. Пракаменціруйце іх адасабленне. Памятайце, што пры перакладзе не ўласцівыя беларускай мове дзеепрыметнікі можна замяніць **даданым сказам** (делящийся — які дзеліцца), **назоўнікам** (управляющий — кіраўнік), **прыметнікам** (предшествующий — папярэдні).

Лён в стиле хай-тек

В современной экономике наиболее конкурентными являются отрасли, производящие уникальный товар из местного сырья. Поэтому центр тяжести белорусской экономики переносится на секторы, позволяющие использовать местное сырьё и национальные традиции производства. Одним из таких направлений может стать льняное производство.

Древние мудрецы говорили, что то, что не разделяется во времени, никогда не распадется и в пространстве. Беларусь — единственная страна в мире, на гербе которой изображён цветущий лён. Лён за его несравненные качества, которые не смогут заменить другие растения, объявлен материалом XXI века. Износоустойчивость, сохранение тепла и прохлады летом — это известные достоинства льна.

Одежду, сшитую из льна, носили и цари, и крестьяне. И сегодня более 70 процентов одежды создаётся с применением льняных волокон. Льняным маслом лечивают многие болезни. Лен — это и стратегическое сырьё, используемое для производства многокомпонентных материалов нового поколения. Беларусь по объёму производства льноволокна входит в пятёрку мировых лидеров, занимая четвертое место после Китая, Франции и России (В. Семенчуков).

Запішыце па-беларуску выдзелены сказ як сказ з простаю мовай у трох структурных варыянтах: простая мова разрываецца словамі аўтара, знаходзіцца пасля слоў аўтара і перад ім.

75. Запішыце сказы, устаўляючы ўтвораны ад дзеясловаў дзеепрыметнікі, характэрныя для беларускай мовы. Абазначце суфіксы дзеепрыметнікаў. Раскажыце пра ўтварэнне і правапіс дзеепрыметнікаў. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

1. Спецыялісты, (*падрыхтаваць*) для сферы робататэхнікі, найбольш (*запатрабаваць*) у спісе прафесій. 2. У Гомельскім дзяржаўным універсітэце імя Ф. Скарыны з’явілася ІТ-спецыяльнасць «(*праграмаваць*) мабільныя сістэмы» (*фактычна — інжынеры-робататэхнікі*). 3. Інжынеры-робататэхнікі — прафесіяналы з (*забяспечыць*) будучыняй. 4. Аналітыкі прыходзяць да (*прагназаваць*) меркаванняў: у хуткім часе будуць (*перабудаваць*) многія галіны эканомікі. 5. Перабудову распачалі вядучыя вытворцы смартфонаў — Apple і Huawei, якія выпусцілі мадэлі з (*убудаваць*) сістэмамі падтрымкі нейрасетак. 6. Пачынаецца сапраўдны бум (*агучыць*) памочнікаў, (*інтэграваць*) для ўваходжання чалавека ў «разумную» тэхнасферу. 7. Ужо (*абнародаваць*) прагноз па сусветным рынку робататэхнікі і беспілотных лятальных апаратаў на бліжэйшыя гады. 8. Айчынная сістэма адукацыі мае належную базу для падрыхтоўкі студэнтаў, якія будуць ствараць (*робатызаваць*) сістэмы. 9. Мы жывём у свеце новых тэхнічных магчымасцей, што дазваляе ствараць (*праграмаваць*) сістэмы. 10. Сёння патрэбны веды, (*заснаваць*) на гуманітарных і фізіка-матэматычных дысцыплінах (*3 часопіса «Беларусь»*).

Паразважайце пра перспектывы замены настаўнікаў робатамі. Якія плюсы і мінусы магчымага развіцця гэтага працэсу вы бачыце?